

استر ستاره‌ای در تاریخ یهودیان

بیتا کریمی‌نیا^۱، نسار محمدزاده^۲، حسنا محمودی^۳، فاطمه‌عذرا کمالی^۴، نشاط جعفری^۵، فاطمه جعفری کلپبر^۶

^۱ دانشجو معلم آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تبریز

^۲ دانشجو معلم آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تبریز

^۳ دانشجو معلم آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تبریز

^۴ دانشجو معلم آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تبریز (نویسنده مسئول)

^۵ دانشجو معلم آموزش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه فرهنگیان تبریز

^۶ دکتری زبان و ادبیات فارسی، استادیار دانشگاه فرهنگیان پردیس فاطمه الزهرا (س) تبریز

چکیده

نام استر و مردخای در ادبیات نامی است که مخاطب نسبت بدان کنکاوی دارد و درصدد آگاهی از چه و چونی آن است. همین انگیزه باعث این مطالعه گردید. با توجه به نقل‌های مختلف تاریخی در دوران خشایارشا هخامنشی بین ملکه و وزیر خشایارشا و مردخای اتفاقاتی افتاد که منجر به قتل‌عام تعداد زیادی از مردم ایران شد، بنا به بعضی روایت‌ها توطئه وزیر (هامان) برای کشتن یهودی‌ها بی‌نتیجه ماند و ملکه استر و مردخای با خام کردن پادشاه، باعث اعدام وزیر و قتل‌عام ایرانیان شدند. و یهودیان آن روز را به‌خاطر نجات جشن گرفتند و ریشه عید پوریم از همین رویداد است. داستان‌های ضد و نقیض بسیاری درباره این اتفاقات وجود دارد که با توجه به مدارک موجود صحت تاریخی آن مورد تردید است. هدف از این پژوهش، مطالعه نسبتاً جامع و دستیابی به اطلاعات قانع‌کننده در باره استر و مردخای بود که این تحقیق به روش کتابخانه‌ای-توصیفی و با مراجعه به منابع معتبر و فیش‌برداری اولیه شکل گرفت. از منابع مورد مطالعه چنان برمی‌آید که معمولاً در مورد واقعیت تاریخی این داستان، شک و تردید وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: استر، مردخای، هامان، خشایارشا، پوریم، عهد عتیق، کتاب مقدس، یهودیت

مقدمه

از میان افسانه‌ها، از میان همان قصه‌های قدیمی که مادر بزرگ‌ها برای نوه‌هایشان تعریف می‌کنند، از میان ترانه‌هایی که چوپانان در کوهستان می‌خوانند، از میان همین یک کلاغ چهل کلاغ‌های امروزی، گاهی حقیقتی برایمان دست تکان می‌دهد، و انگار قطعه‌ی گمشده‌ی یک اتفاق زیر پرده‌ای از غبار تاریخ دفن شده است. با تلاش‌های ممتد باستان‌شناسان، اسطوره‌شناسان و پژوهش‌های ارزشمند زبان‌شناسی و با نگاهی به منابع دست اول تاریخ شاید بتوانیم تا حدی قطعات این پازل‌های پیچیده را بیابیم. بشر همواره در مواجهه با موضوعات تاریخی و آمیخته با داستان‌های اساطیری با این سؤال روبه‌رو می‌شود که نقش اسطوره تا چه حد در تغییر روایت اصلی تأثیر داشته و چه مقدار از داستان یا خرافه‌ها و اسطوره‌ها، تحریف یا بزرگنمایی شده، داستان استر و مردخای از جمله داستان‌های تاریخی آمیخته به اسطوره است. در روایات مربوط به این داستان بسته به اینکه راوی کیست و چه نوع گرایش، دین، ملیت و عقیده‌ای دارد، نوع بیان هم متغیر است. در مقاله پیش‌رو قصد داریم انواع نظریات نقل شده در باره این داستان را به اختصار کنیم و با مقایسه آنها، میزان درستی و صحت و سقم هر کدام را بسنجیم.

در مورد کتاب مقدس

کتاب استر که در زبان عبری به آن مگیلا نیز می‌گویند، کتابی در عهد عتیق و همچنین کتاب مقدس یهودیان است. نام استر برگرفته از واژه سومری و بابلی (اشتوره) یا (ایشتار) به معنی ستاره است. استر با نام «هدسه» زاده شد؛ اما همانطور که یهودیان صاحب دو نام بودند، به استر مشهور شد. طبق روایان تاریخی داستان استر در دوران امپراطوری بزرگ هخامنشی و زمان حاکمیت اخشورش یا همان خشایارشا در شهر شوش اتفاق می‌افتد. تاریخ دقیق نگارش کتاب استر نامشخص است اما از نظر جمع کثیری از محققین، نگارش کتاب اندکی بعد از سقوط هخامنشیان، احتمالاً در دوره اشکانیان و حدود سه قرن پیش از میلاد مسیح بوده است، کاتب و راوی کتاب نیز مجهول است اما گفته می‌شود که توسط مردی از میان اقلیت یهودی ایران و بابل نوشته شده است (اما محمود جعفری‌دهقی، استاد گروه فرهنگ و زبان‌های باستانی دانشگاه تهران، معتقد است که این کتاب در زمان هلنیسی (یونانی مآبی) و حاصل تلقی و برداشت فکری یونانیان و دشمنی آنان با شاهان هخامنشی است (جعفری دهقی؛ بازنمایی منابع و مآخذ تاریخ ایران باستان).

خلاصه داستان استر و مردخای

خشایارشا پس از باده‌نوشی و مستی بسیار در مراسمی که با سران ایالات خود برگزار کرده بود از «وشتی» ملکه خود می‌خواهد که در مراسم حضور یابد. اما ملکه از فرمان شاه سرباز می‌زند و خشایارشا که از این عمل او خشمگین می‌شود با مشورت گرفتن از وزیر خود، دستور به برکناری «وشتی» از مقام ملکه می‌دهد. سپس دستور داده می‌شود که زیباترین دختران سراسر پادشاهی را به نزد خشایارشا بیاورند تا از میان آنها ملکه‌ای برگزیند. مردخای که از اسیران یهودی بود فرزندخوانده‌ای به نام استر داشت که به گفته منابع مختلف دخترعمو (دانشنامه جودائیکا) یا خواهرزاده (کتاب استر - باب ۲ - آیه ۷) او بود. وی استر را به دربار شاه می‌فرستد و در آنجا استر موفق می‌شود که دل پادشاه را به دست آورد و به عنوان ملکه برگزیده می‌شود. مردخای به صورت تصادفی از توطئه‌ای علیه شاه باخبر می‌شود و او را از مرگ نجات می‌دهد و بدین ترتیب او مورد عنایت شاه واقع می‌شود و به جایگاه و مقام بلندی در دربار دست می‌یابد. از قضا شاه وزیری مورد احترام به نام هامان داشت که همگان در مقابل او، سر تعظیم فرو می‌آوردند الا مردخای. وقتی خبر بی‌احترامی مردخای به گوش هامان می‌رسد، مردخای مورد خشم او قرار می‌گیرد.

هامان باخبر می شود که مردخای مردی یهودی است و خشم او چند برابر می شود و تصمیم می گیرد نه تنها مردخای بلکه تمام یهودیان ساکن ایران را از میان بردارد؛ او از نفوذ و تأثیر خود بر شاه استفاده می کند و حکمی با مهر پادشاه به تمام ایالات ایران می فرستد که در آن حکم دستور داده شده بود که تمام یهودیان، زن و مرد، پیر و جوان در روز سیزدهم ماه آذار قتل عام شوند و دارایی آنها به غنیمت گرفته شود. وقتی این خبر به مردخای می رسد سخت ناراحت می شود و نزد استر می رود و از او می خواهد تا از قتل عام قوم خویش جلوگیری کند. استر هم که تا آن روز مذهب و دین خود را از شاه مخفی کرده بود، هویت خویش را آشکار می کند و به شاه می گوید هامان قصد قتل عام قوم مرا دارد.

هامان که سخت هراسان می شود به پای استر می افتد و طلب بخشش می کند. در همین حین خشایارشا وارد می شود و با دیدن هامان در آن حالت گمان می برد که هامان قصد تعرض به ملکه را دارد. در نتیجه خشم شاه برانگیخته می شود و دستور به اعدام هامان می دهد. بعد از اعدام هامان استر از شاه می خواهد که فرمان قتل عام یهودیان را لغو کند اما شاه به او می گوید نمی تواند نامه ای را که با انگشتری شاه مهر شده لغو کرده و در ازای آن انگشترش را به استر داد تا خودش حکمی را برای نجات قومش بنویسد و با انگشتر مهر کند. این فرمان پادشاه به یهودیان تمام شهرها اجازه می داد که برای دفاع از خود و خانواده هایشان متحد شوند و تمام بدخواهان خود از هر قومی که باشند بکشند و دارایی آنها را به غنیمت بگیرند (استر - ابوالفضل ساقی - صفحه ۲۴) سرانجام روز موعود (سیزده آذار) یهودیان بر دشمنان پیروز می شوند و ۵۰۰ نفر به علاوه ده پسر هامان به قتل می رسند، استر از شاه تقاضا می کند که اجازه دهد یک روز دیگر هم همین روند را ادامه دهند و شاه موافقت می کند. بقیه یهودیان هم در سایر شهرها به دفاع از خود پرداخته و در یک روز ۷۵۰۰ نفر از ایرانیان کشته می شوند و در روز بعد یعنی چهاردهم و پانزدهم ماه آذار به جشن و شادی پرداختند. پس از آن هرساله در همین تاریخ که از نسل کشی نجات یافتند این جشن به نام "عید پوریم" برگزار می شود.

کتاب مقدس

کتاب مقدس مسیحیان، عهد عتیق و عهد جدید را در بر می گیرد که قسمت عهد عتیق آن مورد قبول یهودیان است، در مجموع کتاب مقدس شامل ۶۶ کتاب معتبر است؛ ۳۹ کتاب آن مربوط به عهد عتیق است. یهودیان تنها عهد عتیق را به عنوان کتاب آسمانی قبول دارند و اکثر مسیحیان تمام کتاب مقدس را پذیرفته اند و آن را معجزه ای از جانب خداوند می دانند اما برخی از فرقه ها بوگومیل ها هستند. از نظر تعریف عبارت "مسیحی" در مورد مسیحی بودن این فرقه باید تردید داشت، چرا که کتاب های عهد جدید همگی براساس کتاب های عهد عتیق نوشته شده اند و کتاب مقدس همیشه شامل عهد عتیق هم می شده است اما این فرقه دیدگاه مانوی را نیز وارد دین مسیحیت کرده بودند. (راز گسترش تمدن اسلامی در اروپا، عبدالله شهبازی صفحه ۳)

داستان استر و مردخای در عهد عتیق که قسمت اول کتاب مقدس است آورده شده است. موضوع قابل توجه این است که عهد عتیق در یک زمان مشخص نگاشته نشده و اشخاص مختلف در نگارش آن سهیم بوده اند. بنابراین احتمال تحریف در بخش هایی از عهد عتیق ممکن است. همچنین در اصلی ترین و کهن ترین نسخه ای که از کتاب یهودیان در منطقه قمدان فلسطین یافت شده هیچ نامی از کتاب استر برده نشده و این خود مهر تأییدی برای تردید در حقیقت این ماجراست. این متون طومارهای بحر المیت هستند (شاکر و فیاض، هامان و ادعای خطای تاریخی در قرآن، ۱۵۲-۱۵۴) همچنین به گفته شائول شاکت، استاد ارشد دانشگاه عبری اورشلیم و پژوهشگر نامدار تاریخ یهودیت، در نوشتار مربوط به پوریم در دانشنامه ایرانیکا، گواهی بر صحت این داستان از دیدگاه تاریخی وجود ندارد و معمولاً در مورد واقعیت تاریخی این داستان با شک و تردید نگریسته می شود. (شاکت، ۱۹۹۸/۶۵۵ الی ۶۷۵) به گفته مک کولوگ شاید ذراتی از حقیقت در پشت داستان استر باشد ولی

کتاب در وضع حاضرش دارای اشتباهات و تناقضاتی است که باید به عنوان یک افسانه تاریخی (نه روایت تائیدی) قلمداد شود، نام همسر خشارشا به استناد هرودت، آمستریس دختر اتانس بوده در حالی که هیچ اثری از وشتی یا استر در تاریخ هرودت نیست. (کولوگ، ۱۹۸۵/۶۳۴ و ۶۳۵) تاریخ گزارش می‌دهد که خشیارشا با آمستریس و نه با وشتی یا استر ازدواج کرده است، هیچ اطلاعات مشخصی از وزیر هامن وشتی یا استر و حتی مردخای -مرد عالی رتبه دربار- نیست، گفته می‌شود که مردخای تبعید شده است ولی تبعید او ۱۱۲ سال پیش از سلطنت خشیارشا روی داده است.

واژه‌شناسی نام استر

برخی نام استر را فارسی و از ریشه ستاره یا اختر دانسته اند، همچنین احتمال دارد نام استر از ستاره زهره که در یونانی آستر نامیده می‌شود، نشأت گرفته باشد. در بعضی از منابع نیز استر برگرفته از واژه سومری و بابلی "اشتوره" یا "اِشتار" به معنی ستاره است و عده ای از یهودیان گفته اند که چون او دین و نژاد خود را از پادشاه مخفی کرد استر نام گرفت. البته ممکن است استر از واژه اکدی "اِشتاد" که در خاورمیانه به عنوان ایزدبانو مورد پرستش بود، گرفته شده باشد. ریشه نام عبرانی او هدهسه را به طور معمول به معادل عبری درخت مورد نسبت داده اند اما ریشه‌شناسی‌های دیگری نیز پیشنهاد شده اند.

جشن پوریم و ارتباط آن با سیزده بدر

در تورات آمده است استر و مردخای در تاریخ ۱۴ و ۱۵ آذار، ۷۷۰۰۰ ایرانی را از دم تیغ گذراندند؛ گفته شده که به همین دلیل مردم ایران ۱۳ فروردین را از خانه‌ها بیرون آمدند و به سمت بیابان‌ها رفتند تا کشته نشوند، البته که این ادعا در مورد جشن سیزده بدر سندیت ندارد و اثبات نشده است. تنها منابعی که چنین ادعایی دارند داستان‌ها و افسانه‌های یهودی است. با توجه به مطالعات و تحقیقات در این زمینه، دلایلی وجود دارد که قطعیت و احتمال وجود چنین داستانی را زیر سوال می‌برد:

۱- کتیبه‌ها

ترجمه کتیبه:

۱- (خدای بزرگ است) اهورامزدا که بزرگتر است.

۲- خدایان (است) که این بوم را آفرید.

۳- که آن آسمان را آفرید، که مردم را

۴- آفرید، که شادی را برای مردم آفرید.

۵- که خشایارشا را شاه کرد

۶- یک شاه از بسیاری

۷- یک فرمانروا از بسیاری

۸- گوید خشایارشا شاه

۹- هنگامی که شادی مردم سرزمین من را ببیند

۱۰- بر تو آشکار خواهد شد

۱۱- که من آنان را خشنود کردم

۱۲- پیش از من داریوش

۱۳- شاه که پدر من بود او به خواست

۱۴- اهورامزدا مردم بسیاری را

۱۵- خشنود کرد. اهورامزدا

۱۶- بپای با (دیگر) خدایان، شهریاری مرا

۱۷- و آنچه را کردم.

این کتیبه متعلق به خشایار شاه چهارمین پادشاه هخامنشی است که به خطوط میخی و عیلامی نوشته شده است.

خشایار شاه نه تنها در این کتیبه بلکه در سایر کتیبه ها هم ادعا داشت که مردم زمانش شاد زیسته اند و خشایار شاه هیچگاه قصد آزار آن ها را نداشته است و همواره آنان را خشنود نموده است. بر این اساس این احتمال وجود دارد که داستان استر و مردخای واقعی نباشد و یا آن اخشورشی که در داستان استر به آن اشاره شده است خشایار شاه هخامنشی نباشد.

از سویی ساختن داستان هایی از این پادشاه هخامنشی که در آن ها خشایار شاه را پادشاهی وحشی خو و بی رحم یا حتی دیوانه نشان داده اند خود مطلبی شگفت است چرا که حتی مسیحیان هم با اینکه با پوریم و داستان استر و مردخای مخالفند اما نسبت به خشایارشا همین افکار را دارند و ما این را در ساخت فیلمی مانند سید که فیلمی آمریکایی است به وضوح می بینیم.

مشخص نیست که این خصومت دیرینه دین یهودیت و مسیحیت از خشایار دقیقاً چه ریشه ای دارد حال آنکه خشایار شاه خود را پادشاهی نشاط آفرین برای مردم ایران خواندن است.

۲- آیین نوروز از زمان هخامنشیان بوده و در شاهنامه آمده و ۱۳ بدر در زمان جمشید هم بوده

۳- در کتاب هرودت ، اسم ملکه خشایارشا آمستریس بوده است.

۴- در مورد اینکه اخشورش در عهد عتیق همان خشایارشا بوده یا نه شک وجود دارد.

۵- در عهد خشایارشا اصلاً وزیری به نام «هامان» وجود نداشته است.

۶- هیچ آماری از کشته شدگان یهود وجود ندارد.

۷- کشتار آن تعداد ایرانی توسط یک قوم اقلیت بعید است.

۸- خود علمای یهود بر افسانه بودن آن اشاره می کنند.

۹- احترام شاهان هخامنشی به مقام زن در تمام تاریخ زبانزد است و اینکه اگر خشایارشا در مستی حکم داده چگونه بعد از هوشیاری دستور عزل ملکه را لغو نکرده است؟

۱۰- بی توجهی خشایارشا به وشتی و احترام به استر و مردخای و قوم یهود دو چیز متناقض اند.

۱۱- سرعت به قدرت رسیدن استر و مردخای بسیار زیاد و مشکوک است.

۱۲- شاید کتاب استر افسانه ای است که به آن ظاهری تاریخی داده باشند تا واقعی به نظر برسد.

۱۳- با توجه به تشابه اسمی ایشثار و مردوک و... به داستان خدایان بابلی ، برخی مورخان احتمال می دهند که قصد نویسنده کتاب استر زمینی کردن آن افسانه باشد.

نتیجه گیری

علیرغم تمام پژوهش ها و تلاش هایی که برای پی بردن به حقایق زندگی استر و مردخای، این داستان بحث برانگیز، صورت گرفته اما همچنان حقیقت ماجرا برای همگان رازی پنهان است. حتی برترین تاریخ پژوهان هم نظری واحد درباره آن ندارند. ما فقط می توانیم با توجه به شواهد و مدارک موجود بگوییم هرچند که این واقعه دور از تصورات ماست و داستانی تاریخی و اغراق آمیز به نظر می رسد اما احتمال وقوع آن با توجه به وجود مقبره این دو یهودی و عقاید قوم یهود بعید به نظر نمی رسد. گویی پشت هر افسانه ای حقیقتی خفته است.

منابع

- . ویکی پدیا
- . کتاب الکترونیکی استر به کوشش ابوالفضل ساقی
- . کتاب تاریخ هرودت
- . بازشناسی منابع و مآخذ ایران باستان نوشته جعفری دهقی
- . کتاب عهد عتیق
- . راز گسترش تمدن اسلامی در اروپا نوشته عبدالله شهنازی
- . شاکر و فیاض، هامن و ادعای خطای تاریخی در قرآن
- . کتیبه های به جا مانده از دوران هخامنشی
- . دانشنامه ایرانیکا